O‘SMIRLIK DAVRIDA O‘Z-O‘ZINI BAHOLASHNING SHAKLLANISH XUSUSIYATLARI

G‘iyosov Nodirjon Ilhomjon o‘g‘li
Farg‘ona tumani 59-umumiy o‘rta ta’lim maktabi psixologi

Annotatsiya:
O‘smirlik davri har bir inson hayotidagi eng muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Chunki aynan shu davrda ota-onalar va tengdoshlar bilan muloqot jarayonida o‘smirning o‘z-o‘zini baholashi faol ravishda shakllanadi. Ushbu maqolada o‘smirning o‘z-o‘zini baholashidagi o‘zgarishlarga ta’sir ko‘rsatuvchi eng muhim omillar va sabablar, jumladan fiziologik rivojlanish, maktab muhiti, oila va ijtimoiy tizimning roli muhokama qilinadi. Shuningdek, maqolada o‘zini ijobiy qabul qilishning afzalliklari hamda salbiy o‘zini idrok etishning ehtimoliy xavflari yoritilgan. Gender farqlari hisobga olingan holda, o‘smirlik davrining asosiy vazifasi sifatida bolaning kattalar hayotiga va jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashuviga tayyorlaydigan yangi ijtimoiy va shaxsiy ko‘nikmalarni o‘zlashtirishi ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: *o‘z-o‘zini baholash, o‘smirlik davri, o‘zini idrok etish, ijtimoiy tizim, ijtimoiy integratsiya, ijtimoiy ko‘nikmalar, fiziologik xususiyatlar.*

KIRISH

O‘smirlik davrining asosiy vazifasi – shaxsiy identiklikni (o‘zligini) shakllantirishdir. Bu insonning o‘zini noyob va boshqa odamlardan farq qiluvchi shaxs sifatida anglashini, shuningdek, o‘zida hamma narsa mukammal bo‘lmasa ham, o‘zini qabul qilishini anglatadi.

Ushbu davrda shaxsiyat qayta shakllanadi va bolalik davriga xos xulq-atvor namunalari asta-sekin kattalarga xos namunalar bilan almashinadi. Bunda o‘smirning emotsional va ijtimoiy yo‘nalishi ota-onalardan tengdoshlar guruhiga ko‘proq ko‘chadi.

Identiklik o‘zini va boshqalarni anglash jarayonidagi uzluksiz hamda dinamik o‘zaro ta’sir natijasida rivojlanadi. Bu jarayon insonning ma’lum bir guruhga mansublik hissini his etish hamda o‘zi va mansub bo‘lgan guruhi haqida ijobiy qadr-qimmat tuyg‘usini shakllantirish istagi bilan bog‘liqdir [1].

O‘smirlik davri inson hayotidagi muhim bosqichlardan biri bo‘lib, bu davr o‘z-o‘zini baholash darajasidagi sezilarli o‘zgarishlar bilan tavsiflanadi. Aytish mumkinki, o‘sish va rivojlanishning ushbu davri o‘ziga xos o‘tish bosqichi bo‘lib, u moslashishni hamda o‘zini anglash jarayonidagi o‘zgarishlarni talab qiladi. Bu esa o‘z-o‘zini baholash hissiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Shuningdek, ushbu davrda jinsiy yetuklikning rivojlanishi, ijtimoiy rolning qayta belgilanishi, kognitiv rivojlanish, ta’lim muassasalari o‘rtasidagi o‘tishlar hamda jinsiylikning namoyon bo‘lishi o‘smirning o‘z-o‘zini baholashini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi [2].

Ushbu davrda o‘smirning o‘z-o‘zini baholashida turli o‘zgarishlar kuzatilishiga qaramay, umumiy nuqtai nazardan qaralganda, o‘smirlik davrida shaxsning o‘zi haqidagi tasavvuri va qadr-qimmati ortib boradi. O‘z-o‘zini baholashning eng faol rivojlanishi odatda 7-sinf (taxminan 13 yosh) va 12-sinf (taxminan 18 yosh) oralig‘ida sodir bo‘ladi.

Ko‘pgina o‘smirlarda o‘z-o‘zini baholash hissi maktab va oiladagi tajribalar natijasida shakllanadigan o‘zini hurmat qilish hamda shaxsiy qoniqish tuyg‘ulariga asoslanadi. O‘smirlarning yuqori darajadagi o‘z-o‘zini baholashi, odatda, o‘zini qabul qilish, moslashganlik hissi va muhim faoliyat sohalarida erishilgan yutuqlar bilan bog‘liq bo‘ladi.

O‘smirlik davri emotsional jihatdan sezgir bosqich hisoblanadi, chunki bu davrda o‘smirlar fiziologik, ta’limiy, oilaviy va ijtimoiy tizimlarga oid ko‘plab o‘zgarishlarni boshdan kechiradilar. O‘zini ijobiy va mustahkam qabul qilish ularga ushbu davrni muvaffaqiyatli bosib o‘tishga, ortiqcha va xavfli vasvasalardan himoyalanishga hamda o‘smirlik davrini ijobiy va rivojlantiruvchi tajriba sifatida kechirishga yordam beradi.

Aksincha, o‘zini salbiy qabul qilish va past o‘z-o‘zini baholash o‘smirning duch kelayotgan muammolarni samarali hal qilish qobiliyatini pasaytirishi mumkin. O‘z-o‘zini baholash ham sabab, ham natija sifatida namoyon bo‘ladi. Past o‘z-o‘zini baholash insonni emotsional va xulq-atvor buzilishlari xavfi ostida qoldiradi. Shuningdek, u xavfli xulq-atvor, past o‘quv va shaxsiy yutuqlar hamda tengdoshlar tomonidan rad etilish bilan chambarchas bog‘liqdir.

O‘smirlik davridagi eng muhim vazifalardan biri – o‘smirni kattalar hayotidagi rollarga tayyorlashga xizmat qiladigan yangi ijtimoiy va shaxsiy ko‘nikmalarni egallashdir [3]. Ko‘plab o‘smirlar uchun ijtimoiy integratsiyalashuv va tengdoshlar guruhiga mansublik hissi eng muhim ehtiyojlardan biri hisoblanadi. Shu sababli do‘stlar bilan munosabatlar o‘smirlarning psixologik rivojlanishi va ijtimoiy yetuklikka erishishida muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu davrda, ayniqsa boshlang‘ich ta’limdan o‘rta ta’lim bosqichiga o‘tish jarayonida, o‘smirlar o‘z tengdoshlari bilan ijtimoiy aloqalar doirasini kengaytiradilar va yangi shaxslararo munosabatlarga moslashishga majbur bo‘ladilar. Do‘stlar bir-birlari bilan eng shaxsiy fikr va his-tuyg‘ularini bo‘lishadilar, natijada ular boshqalarning ehtiyoj va istaklariga nisbatan sezgirroq bo‘lib boradilar.

Mazkur jarayon davomida o‘smirlar nafaqat boshqalarni, balki o‘zlarini ham chuqurroq anglay boshlaydilar. Tengdoshlar guruhi tomonidan qabul qilinish va ma’qullanish o‘smirlar uchun eng muhim ijtimoiy sohalardan biri hisoblanadi. Shu bois, boshqalarning qo‘llab-quvvatlashi, qabul qilishi va ma’qullashi shaklidagi ijtimoiy yordam o‘smirlarning o‘z-o‘zini baholashiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. O‘smirlarning tengdoshlari bilan munosabatlari sifatini o‘rganar ekan, olimlar shuni aniqladiki, tengdoshlari bilan munosabatlari ijobiyroq va salbiy holatlari kamroq bo‘lgan o‘smirlar o‘z-o‘zini baholash darajasi yuqoriroq ekanligini bildirganlar. Aksincha, agar o‘smir tengdoshlar guruhi tomonidan ijobiy e’tibor va qo‘llab-quvvatlashga ega bo‘lmasa, u o‘ziga nisbatan salbiy munosabatni shakllantiradi, bu esa o‘z-o‘zini past baholashga olib keladi. Do‘stlar bilan munosabatlarning turli jihatlari o‘smirlarga boshqalarga nisbatan o‘zlarining yashirin qadriyatlari haqida muhim ma’lumot beradi va shu orqali ularning o‘z-o‘zini baholashiga ta’sir ko‘rsatadi [4].

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘smir qizlarning o‘z-o‘zini baholash darajasi o‘g‘il bolalarga nisbatan pastroq bo‘lishi mumkin. Kautman va Uotson (2001) tadqiqotida o‘smirlarning o‘z-o‘zini baholashining sakkiz o‘lchami bo‘yicha gender farqlari o‘rganilgan: shaxsiy xavfsizlik, ota-onalar bilan munosabatlar, tengdoshlar orasida

mashhurlik, akademik qobiliyatlar, tashqi jozibadorlik, o‘zini nazorat qilish, psixologik zaiflik va sport qobiliyatlari. Natijada, global o‘z-o‘zini baholash darajasi o‘g‘il bolalarda qizlarga qaraganda yuqoriroq ekanligi aniqlangan. O‘g‘il bolalar ushbu sakkiz o‘lchovdan oltitasida qizlarga nisbatan yuqoriroq ko‘rsatkichlarga ega bo‘lgan, qolgan ikki o‘lchovda esa gender farqlari aniqlanmagan. Bundan shunday izohga kelishimiz mumkinki, tengdoshlar guruhi tomonidan qabul qilinishiga va jismoniy jozibadorlikka nisbatan ortiqcha tashvishlanish, maktabdagi o‘zgarishlarning ta’siriga sezgirlik hamda ijtimoiy rolga oid kutishlar bilan bog‘liq nizolar qizlarda “Men” konsepsiyasining rivojlanishini murakkablashtiradi.

Yana bir izoh shundan iboratki, o‘smirlik davrining boshidan boshlab ham o‘g‘il bolalardan, ham qizlardan madaniyat tomonidan belgilangan jinsiy stereotiplarga va jinsiy rollarga mos xulq-atvor kutiladi. O‘smir qiz o‘zining ayollik roli erkaknikiga nisbatan ijtimoiy maqom va nufuz jihatidan pastroq baholanishini anglab yetganda, uning o‘z-o‘zini baholashi pasayishi mumkin, bu esa past o‘z-o‘zini baholashga olib keladi. Rossiyalik olimlar tomonidan voyaga yetmagan huquqbuzarlar ustida o‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, odatda ularning aksariyatida o‘z-o‘zini noto‘g‘ri baholash – ya’ni haddan tashqari past yoki haddan tashqari yuqori o‘z-o‘zini baholash kuzatiladi [5–8].

Shunday qilib, o‘z-o‘zini baholash o‘smir shaxsining shakllanishida juda katta rol o‘ynaydi. Shu sababli o‘smirlarda o‘z-o‘zini baholashni shakllantirish jarayonida ularga yordam ko‘rsatish zarur. Bu, avvalo, ota-onalar va o‘qituvchilarga tegishli bo‘lib, ular o‘smirlar uchun eng muhim kattalar sifatida ularning o‘z-o‘zini baholashiga ham ijobiy, ham salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkinligini unutmasliklari kerak. Bu ta’sirning oqibatlari esa insonning keyingi butun hayoti davomida sezilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Бендес-Иаков А. & Фридман Й. (2000). Молодёжь алимов без родителей (НААЛЕ – МАБР). Иерусалим: Институт Генриетты Сольда.

2. Каутман Т. & Ватсон С.М. Половые различия в самооценке подростка: Исследование Доменов. Журнал генетической психологии. 2001; 162 (1): 93 – 117.

3. Ватерс Е. & Срооф Л.А. Социальная Компетентность в Качестве Конструкции Развития. Обзор развития. 1983; 3: 79 – 80.

4. Робертс и др. Воспринятыесемейныхдоговорённостей и договорённостей между сверстниками и самооценка среди городских молодых подростков. Журнал раннего подросткового возраста.2000; 20 (1): 68 – 92.

5. Малинин В.Б., Трапаидзе К.З. Социологическое исследование несовершеннолетних осужденных. Ленинградский юридический журнал. 2017; 2 (48): 216 – 229.

6. Малинин В.Б., Трапаидзе К.З. Стандарты ООН – правовая основа предупреждения преступности несовершеннолетних.Публичное и частное право. 2015; IV: 53 – 56.

7. Малинин В.Б., Трапаидзе К.З. Традиции и обычаи несовершеннолетних осужденных. Вестник Санкт-Петербургской юридической академии. 2013; Т. 20; № 3: 73 – 77.

8. Малинин В.Б., Трапаидзе К.З. Особенности личности несовершеннолетних осужденных. Библиотека уголовного права и криминологии. 2013; 3 (3): 109 – 113.